

УДК 821.161.2.-31.09

О. Дмитрук

**ЕМІГРАНТ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
У ЗБІРЦІ НОВЕЛ ЮРІЯ КОСАЧА
«ЛИХА ДОЛЯ В МАРАКАЙБО»**

Досліджується система залучених у колонізаційний процес персонажів, з'ясовуються співвідношення між їх класовою та національною ідентичностями.

Ключові слова: емігрант, національна ідентичність, класова ідентичність, колоніалізм, расизм, система персонажів.

У визначенні поняття «національна ідентичність» уже багато десятиліть серед науковців немає одностайності. Більш-менш повно проаналізувала його Лія Грінфелд, зазначивши, що не можна плутати національну ідентичність із мовною та територіальною чи навіть унікальною (наприклад, «французькість», «німецькість»). «Суттєвою характеристикою будь-якої ідентичності є» те, «як дана дійова особа дивиться на себе саму» [2, 533]. Натомість Джон Пламенац вважає, що національна ідентичність подібна до культурної. Учені й досі сперечаються про природу національної приналежності, а отже, й ідентичності. Одні обстоюють думку про те, що вона задана наперед і не може обиратися чи змінюватися (А. Валіцький, Ф. Майнеке, Ш. Моррас). Інші ж стверджують, що національність можна і треба свідомо вибирати (Е. Ренан, Е. Гелнер та ін.). Більшість науковців прямо чи опосередковано сходяться на тому, що «нація – це етнос, що прагне набути державності (політичного статусу)» [6, XXVI], тож національна ідентичність – поняття ширше за етнічну, яка всього лише усвідомлення своєї мовної, релігійної, територіальної, звичаєвої ідентичності і вбирає в себе сприймання не лише як особистісне, наприклад, україномовного, православного, співучої вдачі, що проживає на історично

українській території, а й індивіда, який є чи прагне стати громадянином суверенної держави.

Краще надається окресленню ситуація із класовою ідентичністю, що означає визнання себе індивідом, приналежним до якогось суспільного класу. У дослідників (Е. Сміт, Т. Еріксен та ін.) не виникає проблем із розмежуванням цього та іншого видів колективної ідентичності.

Поділ суспільства на класи завжди засвідчував їх нерівність, гноблення одних класів іншими, що перебували на верхівці ієрархічної драбини, інших (колоніалізм, расизм), а отже, і боротьбу останніх за свої права. Національна та класова ідентичності перебувають у тісному взаємозв'язку і навіть у взаємозалежності. За словами Томаса Еріксена, «етнічна належність може бути важливою для входження у певний клас» [3, 239]. Серед найвідоміших дослідників колоніалізму варто назвати Едварда Саїда, Бернарда Кона. Вивченням питань расизму займався Олівер Кокс.

Мета цієї статті – аналіз системи персонажів збірки новел Юрія Косача «Лиха доля в Маракайбо» задля виявлення характерних особливостей їх національної ідентичності, що проявляються у тісному зв'язку з класовою (чи навіть за її посередництвом) і можуть розглядатися кризь призму колоніалізму.

Методологічною базою для дослідження національної ідентичності обираємо теорію Лії Грінфелд. Послугуовуватимемося розробленою цією дослідницею термінологією. Зазначу її специфіку:

- 1) національна ідентичність не тотожна мовній, територіальній, релігійній чи класовій;
- 2) вона не те ж, що унікальна ідентичність;
- 3) остання може виникнути раніше за національну, але не обов'язково в неї виливається; вона якоюсь мірою подібна до етнічної ідентичності, але і їй не тотожна [2, 533].

Персонажі збірки новел «Лиха доля в Маракайбо» Юрія Косача втілюють два чи три образи: вони носії і класової, і національної, і унікальної ідентичностей. Класова та національна домінує на зовнішньому рівні, що проявляється у поведінці, вчинках, а унікальна – на внутрішньому, що збігається з інди-

відуально-душевеним світом героїв (їх емоціями). До того ж виявляється, що остання притаманна небагатьом героям, у той час як майже всіх їх можна погрупувати за класовою ознакою:

1) гноблені:

– заробітчани звідусіль – з України (Джордж зі «Старого», оповідач зі «Стопи кондотьєра»), зі слов'янського світу («Ганнуся», «Пророк із Помпано»);

– місцеві мешканці – індіанці та напівіндіанці («Донья Люля», «Фієста в Пуерто-Барріос»);

2) повстанці проти колоніального режиму (Соледад із «Пригоди в Карфагені», Черниця-янгольські очі з «Янголиці з Монте-Альбан», Хіменес із «Вечері у Хіменеса»);

3) пасивні спостерігачі (оповідач із «Пригоди в Карфагені»);

4) колонізатори, загарбники, виконавці наглядової роботи (донья Люля з однойменної новели, реставратори із «Вечері у Хіменеса», барон із «Мряки», наглядач зі «Стопи кондотьєра», містер Джонс із «Пророка із Помпано»).

У художньому світі новел збірки діють безпосередні учасники колонізаційних процесів, вони втілюють расистську політику. Головними героями Ю. Косач робить діячів та організаторів цих подій, а також тих, на кого була спрямована їх діяльність. У цій статті нас насамперед цікавитиме образ емігранта як не/носія національної ідентичності.

Тільки в окремі твори автор вводить персонажів, які обирають боротьбу та протистояння (Черниця-янгольські очі із «Янголиці з Монте-Альбан», Соледад із «Пригоди в Карфагені», Чічі з «Фієсти в Пуерто-Барріос»). У новелі «Донья Люля» повстанці залишаються поза персонажною системою: про їх існування ми дізнаємося від розповідача. Натомість зацентровано на їхньому вчинкові – убивстві-покаранні-помсті доньї Люлі. Тож коло проблем, що цікавлять автора, помітно звужується до стосунків в опозиційній парі «гноблений – гнобитель». Емігранти опиняються у складі гноблених або ж, як-от наглядач із оповідання «Стопа кондотьєра», лише рядовими виконавцями розпоряджень. Колонізаційний контекст створює сприятливий фон для презентації громадської позиції героїв: Ю. Косач в одній

текстовій тканині зводить українців та інших слов'ян як таких, хто відмовився від боротьби за утвердження своїх прав на рідній землі й подався на заробітки (Джордж, оповідач зі «Стопи кондот'єра», Енн та інші), і – не-українців як тих, хто так чи інакше протиставив себе режимові (Соледад, Хіменес). Такий прийом дозволяє підкреслити подібність чи навіть однаковість ситуацій на всіх континентах: скрізь панує расизм і шовінізм, тому бачимо і боротьбу проти них. Однаковість бачимо і на рівні, який стосується класового статусу героїв. У центрі уваги завжди опиняються звичайні люди: більшість із них не має особливих здібностей чи оригінальної зовнішності, навпаки, вони зовні подібні: «Гороїжились їхні сиві, мов у голубів, чуби, сизіли носи, схожі вони були обличчями один до одного, бо одна доля у них була, одні шляхи вони проміняли» («Старий») [5, 84]. Але ця доля подібна лише своєю трагічністю, однак відмінна складними перипетіями.

Цікаво те, що пересічні люди ставляться Ю. Косачем у непересічні ситуації, які через незвичайні колізії та карколомний сюжет подаються із драматизмом та психологічною напругою. До того ж авторові важливо показати саму обстановку, в якій опиняються герої, та те, як вони діють. Джордж та інші персонажі зі «Старого», оповідач зі «Стопи кондот'єра», Йовген із «Лихої долі в Маракайбо» поїхали працювати до Америки, зробивши вибір, що кардинально змінив життя своє і близьких: «[...] в портах слов'янських [...] берегом ходить літня жінка і, чекаючи до пізньої години, зазирає багатьом у вічі... А тоді, може, скаже стара, що свого сина чекає, що поїхав за море давно... А Йовгена нема...» [5, 75]; [Джордж:] «Оставляв я вдома жону молодую і рідненького батька, а чи знав я теє, що не звидітись нам ніколи більше? Тільки у снах» [5, 83]/ Минуле цих героїв подібне, а от події, поставлені в центр новел, відрізняються. Так, оповідач «Стопи кондот'єра» викладає історію свого знайомства із наглядачем, що виявився його земляком. Старший друг і побратим Йовгена Чакана розповідає про численні поневіряння свого товариша. А от Джордж вдається до сеансу ретроспективи, який проводить зі своїми земляками.

Отже, читач має змогу побачити життя заробітчачан у кількох перспективах. На сутнісну тотожність способу життя героїв (долання численних труднощів далеко за межами Батьківщини) у кожній новелі нашаровується нове її втілення. Та навіть уся різноманітність її втілень – колізій – підтверджує, за Ю. Косачем, виснувану тезу про невідворотність расової політики та реакції на неї з боку населення. Емігранти тікають від складного підневільного життя у своїй країні, шукаючи чогось кращого, а Ю. Косач на сторінках збірки зводить їх разом із безпосередніми учасниками провадження расистської діяльності на іншому континенті, показуючи знущання над індіанцями в новелах «Донья Люля», «Фієста в Пуерто-Барріос», та й самих ставить у позицію таких же гноблених: «І салун цей був свідком важкого горя, що й за морем таке саме, як на рідній землі. Утікали від нього світ за очі [...], а воно і тут, в Америці, їх знайшло» [4, 82].

Події укладаються на основі зовнішнього виявлення внутрішнього стану героїв. Яскраво проступає ланцюжок герменевтичних категорій: переживання – експресія, вираження – розуміння. Переживання, якщо й частково відкриваються автором, то подаються без розлогого психологізму та філософської рефлексивності: нараторами є не абстрактні («досвідчені», «сторонні») оповідачі, а самі герої або їх соратники чи люди, так чи інакше причетні до якогось відтинку життя головних героїв. Однак, якщо глянути з іншого боку, вже те, що Ю. Косач ставить своїх героїв у центр текстової тканини, робить їх винятковими. Саме таке неприродне життя представників української нації робить їх не такими, якими їм споконвіку було властиво бути. Ведучи непритаманний українцям спосіб життя, порушуючи усталені традиції поведінки, роду занять, особливості української ідентичності, герої набувають чужорідних рис (наприклад, лихослів'я у «Стопі кондотьєра»).

Ненормальність життя заробітчачанської частини нації характеризує і зміна імен героїв-емігрантів. У новелі «Ганнуса» показано екзистенційне навантаження унікальної тотожності (навіть не усвідомленої). Чужомовне ім'я «Енн» покликане відмежувати зовнішнє життя героїні від її внутрішнього, у якому

ще зберігається тяглість закладених традицій: пісня, міркування про життя. Іноземне ім'я «Джордж» дивним чином співіснує з українськими знаками в описі героя, а українська мова (як і в текстах усіх новел) пересипана англіцизмами: «Джордж, мій земляк, насував і зсував бриля...» [5, 82], «Велл, людоньки...» [5, 83]. Справжнє ім'я називається лише тоді, коли розповідь доходить до місця, у якому згадується батькове (предківське, закорінене, справжнє) звертання, так, ніби мова йде про іншу людину: «Їгоре, гей, Їгоре (бо так мене вдома всі кликали, весняний я, на самого Юрія, на недолю свою вродився). Їгоре, казав мені батько...» [5, 84].

Мотив свідомого роздвоєння, виведений Ю. Косачем, суголосний думці Пола Браса, що інколи «члени неоднорідних етнічних спільнот ідуть на те, щоб відмовитися від своєї мови, аби мати додатковий спільний елемент із членами своєї групи» [1, 230]. Цим елементом стає не стільки зміна мови (це для емігранта неминуче), як зміна імені, що стає своєрідним щитом і герметизує минуле й себе в ньому від сторонніх. Науковець також зазначає, що багато людей цілком добровільно асимілюються в новому для себе суспільстві, «втрачаючи будь-яке відчуття емоційної ідентифікації зі своїми батьківщинами» [1, 230], а то й починають ставитись до всього рідного негативно.

І Юрій Косач демонструє можливість такої ситуації новелою «Донья Люля», у якій створено багатоаспектний образ наратора. В устах оповідача розповідь про нещасний випадок із поміщицею, що знушалася з місцевих жителів, звучить непрозоро, у його ширість важко повірити: мовлення героя пересипане улесливими солодкавими фразами («така розсудлива жінка» [5, 11], «такої освіченій і культурній сеньйорі» [5, 11], «О, це була розумна голівка...» [5, 12], «Сказати правду, хто її не любив?» [5, 12], «А яка була в неї зачіска...» [5, 12]). «Білі» описуються як освічені, чепурні люди, індіанці ж – як темні, ліниві (про них оповідач говорить зі щирою відразою: «Вміла вона давати собі раду з цими індіос, яким нічого на світі не треба, тільки дай їм пригорщу квасолі та кілька тортіллас – перепічок» [5, 12], «...малий Чічі захворів після покарання і незабаром помер од

цього... Я завжди казав, що ці індіанці вмирають, наче мухи. Втім, ніхто за ним не плакав, бо в індіанців і так забагато дітей, а що нема у них чого їсти, то й крадуть» [5, 13]).

Автор вступає у своєрідну гру з читачем і маскує правду про походження оповідача, яка залишається невідомою аж до завершення твору. Таким чином реципієнт має на свій вибір кілька варіантів статусу цього героя: залицяльник доньї Люлі, її «бідний» родич, «білий» слуга. Кожна з цих функцій корелює із лестощами. Ще одна, уже складніша, роль, яку може виконувати образ, – це втілення глибокої сатири, їдкою викривального пафосу: кожне слово може бути витлумачене у своєму протилежному значенні. Так, любов до доньї Люлі – це ненависть до неї, захоплення красою – знущання над зовнішністю, вихваляння справедливості і побожності – викриття її неморального ставлення до людей.

Однак новела має традиційний для свого жанру несподіваний фінал: оповідач виявляється напівіндіанцем – одним із тих, проти кого він так палко виступав. Лише тепер стає зрозумілою причина лестощів: комплекс меншовартості, зусилля приховати своє індіанське походження, щоб вислужитися перед загарбниками-расистами: «Вірте мені, як мати вона була для наших індіос. Я сам наполовину білий, тож не терплю того індіанського племені» [5, 16]. Персонажі-українці у новелах Ю. Косача не відрікаються від свого походження.

Питання колоніалізму та расизму лежать в основі сюжету одних оповідань, а питання боротьби за рівність прав різних прошарків населення – інших. Досі ми говорили про класовий статус героїв та пов'язану із цим залученість їх у колоніальну матрицю. Про власне національну приналежність цих героїв прямо не мовиться. Адже подієвий бік їх життя позірно несе більше функціональне навантаження, ніж внутрішній. Однак він за вдумливішого аналізу виявляється не менш важливим. Так, у цикл новел про заробітчана автор через серію деталей-натяків зі стереотипним українським наповненням дає можливість зрозуміти, хто за походженням ці люди. Низка цих позасюжетних елементів (деталі, пейзаж, персонажі другого плану, місце дії) включає традиційні українські символи:

- 1) природу, а саме підсоння («широкополі золоті лани», «колосся пшениці» у «Пригоді в Карфагені»);
- 2) пісню, що тотожна мрії або ж євшан-зілля («Старий», «Ганнуся»);
- 3) жайворонка, соловейка («Старий»);
- 4) образ матері («Лиха доля в Маракайбо»);
- 5) обійстя: хата, садок, квіти, родючий чорнозем («Стопа кондотьєра»).

Крім того, вводяться цитатні алюзії на Шевченка («Ганнуся»): «Диви, – сказав я, – хіба я не всюди людина? Мучуся, б’юся, але не каюся ніяк» [5, 63]; а то й прямі вказівки на українську ідентичність героїв («Старий»): «...батраки з-під Кобрина, газди з-під Снятина, чабани з-під Горлиць...» [5, 82].

Саме тут з огляду на колоніальне становище героїв бачимо чітке протиставлення унікальної ідентичності із перерахованими вище складовими, притаманної емігрантам-українцям, та національної ідентичності, властивої персонажам, що обрали шлях боротьби за політичне утвердження своєї нації (боротьба за визволення свого класу з-під чужого панування означає боротьбу за політичне утвердження своєї етнічної групи, адже найчастіше колоніальна політика і ґрунтується на загарбанні однією державою іншої). Унікальна ідентичність виражається у пасивності, сентиментальності, чутливості, неусвідомленому плеканні етнічних ознак. Так, етнічним ознакам героїв-бунтарів та їх викохуванню автор узагалі не надає значення. Інші персонажі теж не застановляються над питанням національної приналежності, але воно все ж проривається несвідомо, у моменти душевного розчулення і бажання бути відвертим («Ганнуся»). Інколи герої мають мрію повернутися додому. Вона цілком усвідомлена, виважена і сформульована: «нема кращого, як рідна земля тебе пригріє» [5, 81] («Лиха доля в Маракайбо», «Старий»). Інколи компонент «повернення до рідного дому, родини» закономірно виключений, залишається місце лише думці про Батьківщину («Старий»). Національна ідентичність героїв не-українців позбавлена будь-яких етнічних ознак та містичного духу і містить лише прагматичний – політичний – компонент (Хіменес, Черниця-янгольські очі, Соледад): [Соледад:] «Ми – це ті, які

вважають, що місто не належить ні янкі, ні їхнім маріонеткам, ні будь-кому іншому. Воно належить нашій країні. Це її важливий порт» [4, 36]. У текстах маємо достатньо прямих вказівок на місця подій: це переважно країни Латинської Америки. Натомість стає зрозумілим, що емігранти (крім Джорджа), хоча й не ставлять на рівень усвідомленості свої вроджені групові характеристики (мову, територію, звичаї) і тому не мають національної ідентичності, є носіями потужної унікальної ідентичності, що підноситься Ю. Косачем до рівня трансцендентної і тому особливо цінної.

Остання ж новела – «Старий» – виводить настільки ефектний образ українського заробітчанина Джорджа, що здатний перекреслити думку про те, що емігрантам-українцям у збірці притаманна лише унікальна ідентичність. Герой не лише прочуває, а й частково осмислює свою українськість, формуючи таким чином зародки національної ідентичності:

1) розмірковує про історичне минуле та висловлює ставлення до нього: «...ти з таких, що на Миколашин патрет моляться, може, повернеться ще, мовляв... А я ще в дев'ятсот десятому знав, що ніколи не повернеться» [5, 82], «І чекав я на папери, і не пускала мене польська влада, бо ж то з Ланівців я, що коло Крем'янця, і там тая Польща стала, щоб їй і не бувати такій, як була...» [5, 84];

2) рефлексує над питанням народу та політичної ситуації, в якій той опинився: «Народ – це велика сила, земляки. Раз народ сказав: ніколи – значить, так і буде» [5, 82];

3) вдома брав участь у страйку;

4) усвідомлює себе українцем і пам'ятає про етнічні ознаки (пісня, територіальна єдність, родина) і неможливість їх позбутися (східноєвропейська модель нації, за Гансом Коном). Цим він заперечує тезу Вокера Коннора про те, що «...національна свідомість – явище, притаманне не масі, а еліті, а усвідомлення масами своєї групової приналежності здебільшого не виявляється на рівні, достатньому для вивчення» [4, 304], а також думку цього ж ученого про те, що селяни, які масово емігрували з Європи до США у 1840–1915 рр., не співвідносили себе з групами, визнаними пізніше за нації.

Отже, класова та унікальна ідентичність героїв збірки новел Юрія Косача «Лиха доля в Маракайбо» тісно пов'язані між собою: перша втягує героїв у колонізаційний процес і визначає їх поведінку, друга виписується через деталі-натяки, розсіпані автором у тексті, або через опис внутрішнього світу. Юрій Косач чітко розрізняє ідентичності національну (притаманну героям, що обрали шлях боротьби за утвердження своїх прав) та унікальну (за теорією Лією Грінфелд), яка властива тим, хто пасивно плекає свої етнічні особливості. Для більш-менш повного (принаймні впізнаваного) виписування автор обирає унікальну ідентичність героїв-українців.

Література

1. Брас П. Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / П. Р. Брас // Націоналізм : антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 225–235.
2. Грінфелд Л. Типи націоналізму / Л. Грінфелд // Націоналізм : антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 525–536.
3. Еріксен Т. Етнічність, раса, клас і нація / Т. Еріксен // Націоналізм : антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 236–239.
4. Коннор В. Коли сформувалася нація? / В. Коннор // Націоналізм : антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 301–307.
5. Косач Ю. Лиха доля в Маракайбо : новели. – К. : Молодь, 1976. – 87 с.
6. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм : антологія. – 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. XXI–XXXII.

Дмитрук О. Эмигрант и национальная идентичность в сборнике новелл Юрия Косача «Тяжелая судьба в Маракайбо».

Исследуется система втянутых в колонизационный процесс персонажей и взаимоотношения между их классовой и национальной идентичностями.

Ключевые слова: эмигрант, национальная идентичность, классовая идентичность, колониализм, расизм, система персонажей.

Dmytruk O. Emigrant and National Identity in Short Stories Collection of Yuriy Kosach “Sad Fate in Marakaibo”.

In the article the author investigates the figures’ structure involved in the colonization process. So the paper deals with the correlation of their class and national identities.

Key words: emigrant, national identity, class identity, colonialism, racism, figures’ structure.